

Broer Jansz Boekdrukker en krantenpionier in Amsterdam

Bas van der Heide (1998) studeert geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en is werkzaam bij de Groninger Archieven. Zijn onderzoek richt zich op dit moment op de regionale geschiedenis van Groningen en de geschiedenis van de Republiek. Zijn interessegebied is politieke en sociale geschiedenis in de vroegmoderne tijd en genealogie.

* Dit artikel had niet geschreven kunnen worden zonder de adviezen van historicus Joop W. Koopmans en genealoog Johan A.P. Waterborg. Ook de opmerkingen van historisch letterkundige en datamanager Judith Brouwer, historicus en datamanager Harm T. Nijboer en voormalig senior conservator geschiedenis bij het Rijksmuseum Gijs van der Ham waren zeer waardevol.

1 De krant was de eerste tien jaar naamloos, en ging vanaf 1629 officieel zo heten. Zie hiervoor onder meer: J.W. Koopmans, 'Anything but marginal. The politics of paper use and layout in early modern Dutch newspapers', *Early modern media and the news in Europe. Perspectives from the Dutch angle*, Leiden 2018, p. 138-169: 141.

NB: Op de webpagina van Broer Jansz op de Short-Title Catalogue Netherlands van de Koninklijke Bibliotheek staat dat Broer Jansz zijn krant maakte tussen 1617 en 1626. Dit is onjuist: er zijn kranten van zijn hand bekend vanaf 1619 en hij ging ermee door tot hij in 1652 overleed.

De Amsterdamse boekdrukker Broer Jansz (circa 1579-1652) bracht de krant Tijdinghe uyt verscheyde quartieren uit. Vanaffebruari 1619 verscheen de krant iedere zaterdag, tot in het begin van de jaren vijftig van de zeventiende eeuw.¹ Elk nummer omvatte één vel papier, dat aan beide zijden was bedrukt. Niet het belangrijkste, maar het oudste nieuws stond bovenaan. Dat waren de berichten die Broer Jansz als laatste hadden bereikt en dus van ver kwamen. Over oplagecijfers is weinig bekend, maar per nummer wordt dit geschat op 1250 tot 1500 exemplaren. Broer Jansz verkocht de krant vanuit zijn winkel, vanaf 1621 gevestigd aan de Nieuwezijds Achterburgwal (tegenwoordig de Spuistraat). Over de krant is het nodige bekend, maar in combinatie met zijn levensloop is zijn werk nog nauwelijks onderzocht.² Bas van der Heide onderzoekt in dit artikel of er verschil is tussen de werken van Broer Jansz voor 1619, toen zijn krant nog niet bestond en hij in dienst was van prins Maurits, en die van na die periode, toen hij niet meer exclusief in dienst was van de prins. Waarom koos Broer Jansz er ook in latere jaren voor om te blijven vermelden dat hij in dienst van Maurits was geweest? De auteur schetst bovendien een meer overkoepelend levensverhaal van Broer Jansz, dat tot nu toe versnipperd in tal van publicaties is opgenomen. Deze publicaties zijn aangevuld met nieuwe archiefvondsten.

INTRODUCTIE Broer Jansz beperkte zich niet tot de krant *Tijdinghe*, maar produceerde ook ander drukwerk. Dit bleef hij doen gedurende de gehele periode dat de krant onder zijn verantwoordelijkheid verscheen, tot zijn dood in 1652.³ En naast courantier was Broer Jansz ook drukker en correspondent voor zijn eigen krant. In een zogenoemd vliegend blad, een eenmalig nieuwspamflet, publiceerde hij in 1619 bijvoorbeeld een ooggetuigenverslag van de terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt in Den Haag (afb. 1).⁴ Ook was Broer Jansz in de jaren 1640 de initiatiefnemer van de *Catalogus universalis*, een jaarlijks gedrukt overzicht van alle boekentitels van dat jaar. Om dit overzicht compleet te krijgen, riep hij in zijn goed gelezen krant via advertenties boekverkopers op hem alle titels van hun recentste publicaties toe te sturen.⁵

Broer Jansz werd rond 1579 geboren, maar zijn doopschrijving ontbreekt, vermoedelijk doordat de doopboeken uit die periode

1 Anoniem, *Terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt*, 13 mei 1619, 1619. Gravure, 15,6 x 19,7 cm. Haags Gemeentearchief (kl. B 3684). Gravure, 198 x 328 mm. Stadsarchief Amsterdam (010001000051).

2 E. Baakman en M. van Groesen, 'Kranten in de Gouden Eeuw', in: H. Wijffes en F. Harbers (red.), *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, Amsterdam 2019, p. 21-46.

3 Idem, p. 26.

4 M. Schneider en J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydighe' tot dagblad*, Baarn 1978, p. 40-43.

5 A. Pettegree en A. der Weduwen, *De boekhandel van de wereld. Drukkers, boekverkopers en lezers in de Gouden Eeuw*, Amsterdam 2019, p. 174-176. Zie ook: H. Borst, 'Van Hilten, Broersz en Claessen. Handel in

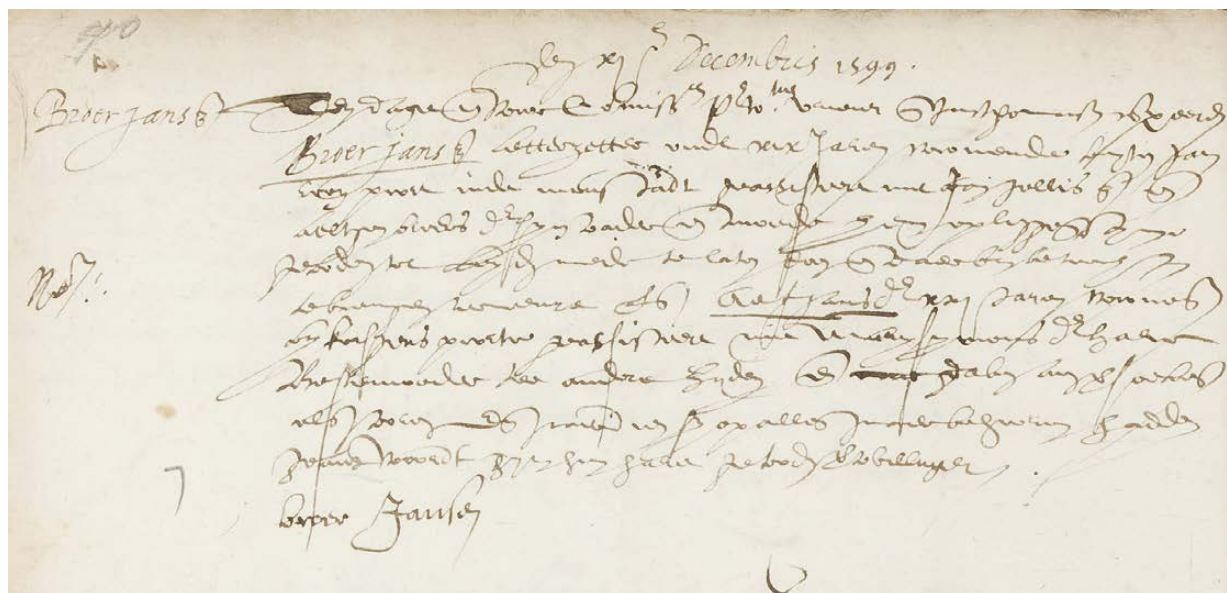
niet compleet zijn. Zijn geboortjaar is op te maken uit zijn ondertrouw uit 1599, waarin hij zegt 19 jaar te zijn. Hierover verderop meer. Een notariële akte uit december 1638, waarin hij aangeeft 'out omtrent 59 jaren' te zijn, bevestigt dit.⁶ Middels een kwijtscheldingsakte uit 1600 is, naast gedrukte publicaties waarin dit wordt bevestigd, een beeld te krijgen van zijn directe familieleden. Broer Jansz wordt genoemd als broer van Jan Jansz, en 'sone' van Jan Gielis en Aeltgen Broers.⁷ Een jaar eerder trouwde hij voor het eerst. Aafje Jans en hij gingen op 11 december 1599 in ondertrouw in de Oude Kerk in Amsterdam (afb. 2). Op dat moment was Broer Jansz

boeken en actueel drukwerk tussen Amsterdam en Leeuwarden rond 1639,' in: *De zeventiende eeuw* 8 (1992), p. 131-136.

6 Stadsarchief Amsterdam (SAA), toeg.nr. 5075, inv.nr. 599, Notarieel Archief (NA), Minuutakten Laurens Lamberti, 19 december 1638, blad 438. Reeds beschreven, maar zonder bronvermelding, in: M.M. Kleer-

kooper en W.P. van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw*, dl. 1, Den Haag 1914-1916, p. 322.

7 SAA, toeg.nr. 5062, inv.nr. 12, Kwijtscheldingsregisters, 21 december 1600, f. 219. Zie ook, voor het huwelijk uit 1599: Kleerkoper en Van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam*, p. 322.

2 Fragment van de ondertrouwinschrijving van Broer Jansz en Aafje Jans, 11 december 1599. Stadsarchief Amsterdam, toeg.nr. 5001, inv.nr. 409, blad 90. Onderaan deze eerste ondertrouwinschrijving van Broer Jansz is zijn handtekening te zien.

letterzetter.⁸ Met Aafje Jans kreeg Broer Jansz verschillende kinderen, onder wie Joost Broersz, die ook boekdrukker werd. Hij werd weer opgevolgd door zijn zoons Jan en Broer Appelaar. De laatste verhuisde in de jaren 1670 naar Utrecht en maakte daar de *Utrechtse courant*.⁹ Dochter Aeltje Broers huwde de letterzetter Jan Jacobsz Bouman. Hun zoon Broer Jansz Bouman werd eveneens boekdrukker.¹⁰ Ten slotte was ook de echtgenoot van dochter Reijmerich, Frans Pels, een boekdrukker.¹¹

Later hertrouwde Broer Jansz tweemaal: op 23 december 1617 ging hij in ondertrouw met Lijntje Claes en op 7 januari 1622 met Lijsbet Philips.¹² Het is duidelijk dat Broer Jansz vele nazaten had die ook boekdrukker of zelfs courantier zijn geworden. Mogelijk leerde hij het vak aan zijn kinderen om ze een stevige basis voor de toekomst te geven.

Waarschijnlijk was Broer Jansz Oranjegezind, mogelijk ideologisch, maar ook omdat hij in dienst was geweest van prins Maurits. Onder iedere editie van *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren* staat: ‘Gedruckt tot Amsterdam, by Broer Jansz. out Courantier int Leger van syn Pr. Excell.’¹³ Dit betekent dat hij als legercourantier in de krant verslag deed van gebeurtenissen in het leger van Maurits. De algemene opvatting is dat krantenlezers die geïnteresseerd waren in minder staatsgezind nieuws (waarin de kant van de prins goed werd afgeschilderd), zich daarom vaak wendden tot de concurrent van Broer Jansz, Caspar van Hilten (circa 1583-1623), die rond 1623 werd opgevolgd door zoon Jan. Waar de Van Hiltens hoor- en wederhoor toepasten als dit mogelijk was, concentreerde Broer Jansz zich volgens Baakman en Van Groesen regelmatig op gekleurd nieuws waarin de Republiek er goed van afkwam.¹⁴ Het zou kunnen betekenen dat Broer Jansz uitgesprokener Oranjegezind was dan de familie Van Hilten. Dat blijkt onder meer uit de brieven van Pie-

8 SAA, toeg.nr. 5001, inv.nr. 409, Doop-, trouw- en begraafboeken (DTB), Huwelijksintekening van de Kerk, 11 december 1599, blad 90.

9 Kleerkooper en Van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam*, p. 7; *Utrechtse courant*, 10 juni 1678.

10 Kleerkooper en Van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam*, p. 96-97.

11 SAA DTB, inv.nr. 39, Doopregister Nieuwe Kerk, 3 februari 1604, blad 30; SAA DTB, inv.nr. 430, Huwelijksintekening van de Kerk, 5 september 1625, blad 240.

12 SAA DTB, inv.nr. 422, Huwelijksintekening van de Kerk, 23 december 1617, blad 111; SAA DTB, inv.nr. 427, Huwelijksintekening van de Kerk, 7 januari 1622, blad 1.

13 *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*, 10 februari 1619.

14 Baakman en Van Groesen, ‘Kranten in de Gouden Eeuw’, p. 28-32.

15 Idem, p. 28; H.W. van Tricht, *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, Culemborg 1976, p. 699.

16 Baakman en Van Groesen, ‘Kranten in de Gouden Eeuw’, p. 23.

- 17 Stadsarchief Delft (SAD), toeg. nr. 161, inv.nr. 1627, Oud Notarieel Archief Delft, Minuutakten Jan de Roon, 17 juni 1626, akte 84; I. Schrier, *Nicolaes de Clerck, boekvercooper ende constdrucker. Boek en prent bij de Delfse uitgever Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)*, bijlage 1: Archivalische bronnen en brieven, dissertatie Universiteit van Amsterdam 2019, p. 6.
- 18 Haags Gemeentearchief (HGA), toeg. nr. 0372-01, inv.nr. 6710, Notarieel Archief Den Haag, Index Band 26: Jans-Jochems.
- 19 Er zijn meerdere prenten van de Haagse Broer Jansz bewaard gebleven in de collectie van het Rijksmuseum, zoals het *Portret van Maurits, prins van Oranje* (1618, RP-P-OB-104.161) en *Tobias en de engel onderweg* (1620, RP-P-OB-24.981). Hij was in ieder geval dertig jaar actief, tussen pakweg 1600 en 1630.
- 20 Zie hiervoor onder meer: HGA, toeg.nr. 0372-01, inv.nr. 11, folio 51r (26 maart 1624), HGA, toeg.nr. 0372-01, inv.nr. 23, folionr. 45r (15 oktober 1629) en HGA, toeg.nr. 0372-01, inv.nr. 8, folionr. 355r (31 juli 1636). In al deze akten wordt Broer Jansz boekverkoper genoemd en tekent hij met een hakenkruis. Dit wijkt af van de Amsterdamse Broer Jansz, die bijvoorbeeld in saa na, inv.nr. 681, Minuutakten Jan Warnaez, 23 maart-2 april 1639, blad 197, tekent met zijn volledige naam. E.F. Kossmann, *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw*, Den Haag 1937, p. 203, beschrijft de Haagse Broer Jansz, maar geen van zijn bronvermeldingen is terug te vinden in het huidige rechterlijke archief. De oorzaak is een herinventarisatie van het archief in 1983. Raadpleging van de oude inventaris (H.E. van Gelder, *Voorloopige inventaris van de oude rechterlijke archieven van 's-Gravenhage tot 1811*, Den Haag 1912) bood uitkomst. Het meest in het oog springt een vermelding van Broer Jansz in 1586, waarin hij wordt genoemd bij de overdracht van vastgoed. Dit maakt het onmogelijk dat de Haagse en de Amsterdamse Broer Jansz dezelfde persoon was. De Amsterdamse Broer Jansz was in 1586 amper zeven jaar, terwijl de Haagse Broer Jansz volwassen moet zijn geweest. Kossmann noemt deze vermelding als RA377, f. 9. Na de

ter Cornelisz Hooft, waarin hij schrijft de journalistiek van de Van Hiltens zorgvuldiger te vinden. Volgens hem liet Broer Jansz enkele zaken weg die de concurrentie wel vermeldde. Tegelijk noemt Hooft Caspar van Hiltten ook courantier in het leger van de prins.¹⁵ Dat klinkt tegenstrijdig, maar mogelijk hadden Broer Jansz en Caspar van Hiltten kortstondig dezelfde werkgever.

Toen Broer Jansz met zijn krant begon, stond dit medium nog in de kinderschoenen. Hij behoorde tot een groep pioniers, want eind jaren 1610 verschenen de eerste gedrukte kranten in de Republiek, naar voorbeeld van Straatsburg, waar dat in 1605 het geval was. Caspar van Hiltten begon ermee, Broer Jansz volgde kort daarna. De voorangangers waren handgeschreven kranten, bedoeld om kooplieden op de hoogte te houden van de internationale politiek. Zo wisten ze waar gevaren zaten en waar handeldrijven mogelijk was.¹⁶

EEN TWEDE BROER JANSZ IN DEN HAAG Voordat er wordt ingegaan op de werken van de Amsterdamse Broer Jansz, is het om verwarring te voorkomen van belang te melden dat er nóg een Broer Jansz op hetzelfde moment hetzelfde werk deed. In de nalatenschap van Nicolaes de Clerck (circa 1599-1623), een boekverkoper en -drukker uit Delft, bevonden zich meerdere ‘copere plaetgens’ die waren gekocht bij Broer Jansz uit Amsterdam. In dezelfde nalatenschap worden echter ook koperen platen genoemd die zijn gekocht bij Broer Jansz in *Den Haag*.¹⁷

In het notariële archief van Den Haag komt deze man met enige regelmaat voor tussen 1624 en 1636 voor als ‘boekverkooper op ’t Hof’.¹⁸ De Haagse Broer Jansz was rond 1600 actief en besloot zijn prenten vaak met ‘Broer Ianzoon’ (afb. 3) of ‘Broer Jansse’.¹⁹ Het is duidelijk dat het hier niet om de Amsterdamse Broer Jansz gaat. Ze ondertekenden hun pamfletten allebei op verschillende manieren: de Amsterdamse Broer Jansz schreef voor zover bekend nooit ‘Ianzoon’ of ‘Jansse’, maar altijd ‘Jansz’, ‘Iansz’ of hooguit ‘Ioannis’ of ‘Jansonii’ als het om een werk in het Latijn ging. Ook notariële akten bekrachtigden ze verschillend: de Amsterdamse Broer Jansz schreef altijd zijn volledige naam onder akten en de Haagse Broer Jansz tekende stevast met een hakenkruis, dat in die tijd symbool stond voor de vier windstreken.²⁰ Ook had de Haagse Broer Jansz twee dochters Susanna en Jannetgen, die bij de Amsterdamse Broer Jansz niet terug te vinden zijn. Ze hadden wel allebei zonen die Joost en Jan heetten.²¹ De vraag is of de naam- en vakgenoten elkaar gekend hebben en of ze verwant waren.

herinventarisatie gaat het om HGA, toeg.nr. 0351-01, inv.nr. 514, f. 9r.

- 21 Kossmann, *De boekhandel te 's-Gravenhage*, p. 203. Bovendien schrijven Kleerkoper en Van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam*, p. 322, over een akte van 8 juni 1605 waarin de Haagse Broer Jansz en zijn dochter Jannetgen, ‘out 12 jaren’ voorkomen. Haar moeder was Susanna Heyndrix

en was op dat moment reeds overleden. Wederom bewijs dat de Haagse en de Amsterdamse Broer Jansz twee verschillende personen waren. De Amsterdamse Broer Jansz is nooit getrouwd geweest met Susanna Heyndrix en dochter Jannetgen is circa 1593 geboren. Toen was de Amsterdamse Broer Jansz rond de dertien jaar.

Broer Jansz begon zijn drukkerscarrière omstreeks 1600, zo'n tien jaar na het ontstaan van de onafhankelijke Nederlandse Republiek. Die staat was het gevolg van de eerder in de Nederlanden uitgebroken opstand tegen het bestuur van de Spaanse koning en de onderdrukking van het protestantisme. Prins Willem van Oranje was als hoge edelman de belangrijkste leider hiervan. Met het Plakkaat van Verlatinge hadden de meeste Nederlandse gewesten in 1581 koning Filips II als staatshoofd afgezworen. De voortgaande strijd had er sindsdien toe geleid dat de Zuidelijke Nederlanden grotendeels weer bij Spanje gingen horen en de katholieke kerk hier oppermachtig bleef, en de Noordelijke Nederlanden een zelfstandige staat werden waar de calvinistische kerk dominant was. Van een status quo was echter geen enkele sprake, de opstand was nu een oorlog tussen twee staten. Maar beide partijen raakten uitgeput. Daarom werd in 1609 na lang onderhandelen het Twaalfjarig Bestand afgekondigd: geen vrede, maar wel een langdurige wapenstilstand.²² Juist deze periode van rust gaf echter binnen de Republiek ruimte voor spanningen over essentiële zaken als de verhouding tussen kerk en staat en die tussen de macht van de stadhouders en de gewesten, met de Synode van Dordrecht (1618-1619) – waarover later meer – en de moord op Johan van Oldenbarnevelt (1619) als belangrijkste gevolgen.

Een van de eerste gedrukte werken van Broer Jansz betreft een pamflet over militaire activiteiten in de Zuidelijke Nederlanden. In een journaal beschrijft hij de gebeurtenissen in Vlaanderen van 25 april tot 15 september 1604 (afb. 4).²³ Dit alles wordt op de eerste pagina geïllustreerd door 'aenwysinge op dit cleijne Caertgen, daermen alles perfectelijck in sien can'. Op die kaart zijn verschillende Vlaamse steden afgebeeld, zoals Brugge en Blankenberge, maar ook het Zeeuwse Middelburg en de verschillende schansen, zoals de Matrozenschans. Daarnaast wordt aangegeven waar de legerleiders zich ophouden, met aanduidingen als het Graaf Ernstkwartier, het Graaf Willemskwartier en het 'Syn Excell. Quartier', waarmee dat van Maurits wordt bedoeld. Samen probeerden ze dit gedeelte van Vlaanderen te veroveren.

Het is aannemelijk dat Broer Jansz dit pamflet in opdracht van prins Maurits drukte. In de publicatie komt namelijk, naast aanduiding op de kaart, opvallend vaak de aanduiding 'syn Excell.' of 'syn Pr. Excell.' voor: prins Maurits. Het voorwoord is bovendien erg toegespitst op de prestaties van de prins. Hierin richt Broer Jansz zich tot de 'onpartijdige' lezer en vraagt hij of deze, na het lezen van het pamflet, onbevooroordeeld wil oordelen of 'Godt ons niet wonderlijcken helpt'.²⁴ 'Ons' slaat in dit geval op de bevolking van de Noordelijke Nederlanden. Uit deze zin valt dus duidelijk op te maken aan welke kant Broer Jansz stond. Hij gaat er kennelijk vanuit dat zijn lezers dezelfde politieke voorkeur hebben. Broer Jansz stelt op de titelpagina dat hij de gebeurtenissen zelf 'gesien ende van gheloofweerdighe personen' gehoord heeft. Als hij er niet zelf bij was, werd hij op de hoogte gehouden.

22 S. Groeneveld, *Unie - Bestand - Vrede. Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Hilversum 2009, p. 21-27. Met dank aan Gijs van der Ham.

23 B. Jansz, *Journael ofte dach-register van't principaelste in Vlaenderen geschiet, sedert den 25 april tot den 15 september 1604*, Amsterdam 1604.

24 Idem, p. 4. Zie voor duiding van het karakter van nieuws in de vroegmoderne tijd: J.W. Koopmans, 'Storehouses of News. The Meaning of Early Modern News Periodicals in Western Europe', in: *Early modern media and the news in Europe. Perspectives from the Dutch angle*, Leiden 2018, p. 12-32.

3 Willem Isaacs van Swanenburg en Hugo de Groot, *Portret van Maurits, prins van Oranje*, 1600-1602. Gravure en ets, 28,6 x 17,3 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (RP-P-OB-104.161). Deze prent verbeeldt Maurits tegen de achtergrond van de Slag bij Nieuwpoort op 2 juli 1600. Hij is gedrukt door de Haagse Broer Jansz.

In de verdere tekst wordt de Spaanse generaal Frederico Spinola aangehaald, die in 1603 tijdens de Slag bij Sluis sneuvelde. Broer Jansz schrijft dat de Spanjaard ‘synen hooghmoet niet connende [kon] bedwingen’.²⁵ In dit geval wordt met ‘hooghmoet’ waarschijnlijk overmoed bedoeld. De Slag bij Sluis bleef echter onbeslist. Broer Jansz kon met opgeheven hoofd over ‘hoogmoed’ schrijven, omdat Frederico Spinola’s broer Ambrogio zich in augustus 1604 terugtrok uit Oostende en Maurits gewonnen leek te hebben. Broer Jansz kon echter niet bevroeden dat Ambrogio Spinola bij een nieuwe aanval op 20 september 1604 alsnog zou winnen, vlak nadat het betoog in dit pamflet stopt.²⁶ Of dat geheel toevallig is, blijft

²⁵ Idem, p. 6.

²⁶ A. van der Lem, *Revolt in The Netherlands. The Eighty Years War 1568-1648*, Londen 2018, p. 155-156.

gissen. Is Broer Jansz bewust gestopt met zijn verslag toen bleek dat Maurits niet zou winnen?

BROER JANSZ EN ZIJN COLLEGA'S Op oudejaarsdag 1610 verschenen ruim twintig boekdrukkers en -verkopers voor notaris Palm Mathijsz (afb. 5). Onder anderen Paulus Aerts van Ravesteijn, op dat moment actief in Amsterdam en drukker van zowel bijbels als pamfletten voor de Staten-Generaal, was aanwezig. Ook Barent Otsz was van de partij. Hij was tussen 1608 en 1631 actief in Amsterdam en vooral drukker van religieuze werken. Broer Jansz kwam ook opdagen.²⁷

Boekverkoper Michiel Colijn was de aanjager van de samenvatting. Hij had in 1609 voor een periode van zes jaar een octrooi ontvangen van de Staten-Generaal voor het drukken van zogeheten cognossementen: ladingbrieven die schippers meenamen na het laden van goederen. Hij had van enkele drukkers klachten ontvangen, omdat ze vonden dat het octrooi broodroof was, en hij wilde weten of er nog meer collega's bezwaren hadden. De meerderheid van de in de akte genoemde boekdrukkers en -verkopers gaf echter aan geen probleem te hebben met het octrooi, op twee na. Ewout Cornelisz Muller was voortdurend niet thuis als hij werd opgeroepen – zijn echtgenote Swaentje Heijnriks vertelde dat hij aan dit soort verzoeken niet meewerkte. Boekverkoper Hendrick Laurensz gaf aan tegen het octrooi te zijn, zonder opgaaf van reden.²⁸

Enkele zaken vallen op in deze akte: allereerst lijkt de boekengemeenschap een monopolie van collega's op bepaalde drukwerken niet te storen, mogelijk omdat ze deels andersoortige werken drukten. Er was kortom werk genoeg.²⁹ Bovendien stonden kennelijk conflicten tussen de remonstranten en contraremonstranten niet in de weg. Historicus Willem Frijhoff noemde dit 'omgangs-oecumene'.³⁰ De boekdrukkers verschilden mogelijk van mening, maar leerden wel met elkaar praten en handelen omdat ze elkaar nodig hadden. De verschillen waren er wel degelijk: in de jaren twintig van de zeventiende eeuw werd Michiel Colijn een overtuigend remonstrant, en dus tegenstander van Maurits.³¹ Dit moet ver van Broer Jansz af hebben gestaan.³² Toch lijkt Broer Jansz hem zijn stap niet kwalijk te hebben genomen: toen Colijn in 1637 overleed, stond Broer Jansz borg voor een deel van zijn boedel, wat betekent dat hij Colijn financieel steunde als hij zijn schulden niet meer zou kunnen betalen.³³ Het laat zien dat theologische verschillen niet per se op het persoonlijke en zakelijke vlak doorwerkten.

DE SYNODE VAN DORDRECHT De Synode van Dordrecht (1618-1619) bracht mogelijk verandering voor Broer Jansz, omdat hij vanaf 1619 niet meer exclusief drukte voor prins Maurits. De Synode was een landelijke kerkvergadering die in opdracht van de Staten-Generaal bijeengeroepen was om een einde te maken aan het conflict tussen de remonstranten, met aan het hoofd raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt, en de contraremonstranten, onder leiding van prins Maurits. De contraremonstranten hingen de predestinatieleer

27 SAA NA, inv.nr. 452, Minuutakten Palm Mathijsz, 31 december 1610, aktenr. 583; De Kooker, *The catalogus universalis*, p. 432; J.A. Gruys en J. Bos (red.), *Adresboek Nederlandse Drukkers en Boekverkopers tot 1700*, Den Haag 1999, p. 94.

28 SAA NA, inv.nr. 452, Minuutakten Palm Mathijsz, 31 december 1610, aktenr. 583; J.W. Enschedé, 'Aanteekeningen over de boekverkoopers Colijn en Colom', in: E.W. Moes (red.), *Amsterdamsch jaarboekje voor 1904*, Amsterdam 1904, p. 42-61: 46-48.

29 Zie: Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*, p. 156-161.

30 Geciteerd bij: F. van Lieburg, 'Omgangsoecumene', *De Waarheidsvriend*, 3 februari 2014, gereformeerdebond.nl/de-waarheidsvriend/artikelen/omgangs-oecumene/.

31 P.C. Molhuijsen en F.K.H. Kossman (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, dl. 10, Leiden 1937, p. 192.

32 I. Weekhout, *Boekcensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw*, Den Haag 1998, p. 45-46.

33 Enschedé, 'Aanteekeningen over de boekverkoopers Colijn en Colom', p. 53.

Journael ofte
Dach-register van't principaelste in Vlaenderen geschie / sedert den 25. April tot den 15. September 1604. so vant inne mit der Schansen / schermutningen / als ooc van't geweldich beleghen overgaen van Sluys, midts gader alle het gene dat Spinola uptgherecht heeft met syn Legher van die ene an dat hy aengetomen is tot desen teghenwoordighen dach. Alles soo ick het selve gesien ende van ghelooftweerdighe perfoonen ghehoort hebbe.

Aenvijfinge op dit cleijne Caertgen, daermen alles perfectelijck in sien can.

1 Casant daer syn Excell.	9 Middelborch.	18 De Haven van Sluys.
den 25. April op quam.	10 Waps ter weel daer de	19 De Schanse Halegras.
2 De Schansen op Casant.	Heere vader Noot lach.	20 Blanckenberch.
3 Coxie daer syn Excell.	11 Het Leger vandē brāt.	21 Brugghe.
eerst ober quam.	12 De Matrosen Schang.	22 Damme.
4 Cathelijne	13 De Soute mette Brug.	23 Daer den byant twee
5 S. Philippe.	14 De Soete mette Brug.	mael gheslaen is.
6 Costburch.	15 Graef Ernsts quartier.	24 De Stadt Sluys.
7 Vlendick.	16 Graef VVillems quart.	25 Den betrenceede Dicht
8 Ardenborch.	17 Syn Excell. quartier.	daer de byant slagē creech.

Ghedruet t'Amstelredam voor Broer Jansz. 1604.

4 Broer Jansz, *Journael ofte dach-register van't principaelste in Vlaenderen geschiet, sedert den 25 april tot den 15 september 1604*, 1604, titelpagina van het pamflet. Ets met tekst in boekdruk, 10,4 x 14,4 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (B1-B-FM-047).

aan, die inhoudt dat God van tevoren al bepaald had wie in de hemel zou komen en wie niet. De remonstranten waren het hier niet mee eens en dachten dat mensen bij leven invloed konden uitoefenen op die beslissing.³⁴

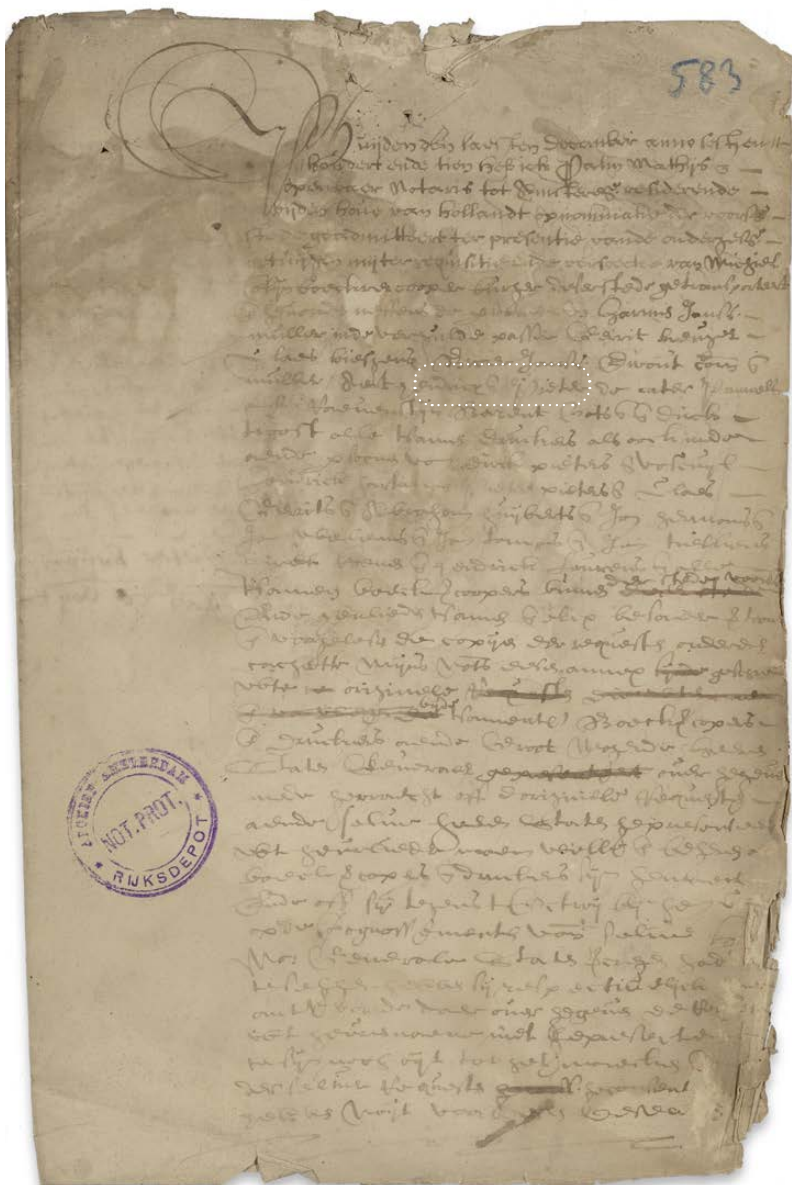
In de oudst bekende editie van *Tijdinghe*, die van 10 februari 1619, is meteen te zien dat de Synode van Dordrecht Broer Jansz bezighield. Zijn berichtgeving over de synode is gekleurd, al drukte hij toen niet meer exclusief voor Maurits. Te lezen is dat remonstranten in Dordrecht en Delft beschuldigd werden van de verspreiding van enkele 'pasquillen', een ander woord voor een spotgedicht of -prent.³⁵ Dat lijkt neutraal, maar over acties van contraremonstranten, die door Maurits werden gesteund, wordt niets gemeld.

De synode was voordelig voor de contraremonstranten. In februari 1619 waren de vergaderingen al een tijd bezig. Op het moment dat de krant van Broer Jansz verscheen, werd het steeds duidelijker dat de contraremonstranten zouden winnen. Vermoedelijk schrijft hij mede daarom niets over eventueel dwingend

³⁴ Zie voor een beschrijving van de Synode van Dordrecht: W. van 't Spijker, *De Synode van Dordrecht in 1618 en 1619*, Houten 1987.

³⁵ *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*, 10 februari 1619.

5 Notariële akte van Palm Mathijsz, 31 december 1610. Stadsarchief Amsterdam, toeg.nr. 5075, inv.nr. 452, aktenr. 583. Dit is de enigszins beschadigde notariële akte waarin het octrooi voor Michiel Colijn beschreven wordt.

gedrag van de contraremonstranten: 'zijn' partij, onder leiding van prins Maurits, was immers aan de winnende hand.³⁶

Ook het 'vliegend blad' uit mei 1619 over de dood van Johan van Oldenbarnevelt, die in opdracht van Maurits was onthoofd na de uitkomst van de synode, lijkt Oranjegezind. Broer Jansz beschrijft in geuren en kleuren hoe in de vroege ochtend het schavot werd klaargemaakt en vensters werden verwijderd om beter zicht te hebben. Bovendien wordt de aanwezigheid van een 'Guarde van den Doorluch. Prince van Orangien' en van vele bondgenoten beschreven.³⁷ Niets wijst er in deze bron op dat Broer Jansz de onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt onterecht vond, al zal dit ook te maken hebben gehad met censuur.

36 Jonathan Israel, *De Republiek 1477-1806*, Franeker 1996, p. 513. Zie ook: Van 't Spijker, *De Synode van Dordrecht*.

37 B. Jansz, *Verhael vanden doot des Advocaets van Hollandt Johan van Olden-Barnevelt, hoe hy op den 13 Mey 1619 inden Haghe onthooft is, alsoo ick't selve ghesien hebbe*, Amsterdam 1619.

Of de Synode van Dordrecht echt de hoofdoorzaak was voor Broer Jansz om minder politieke werken te gaan drukken, blijft gissen. Feit is wel dat het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) in die tijd ook afliep en de strijd tussen de Republiek en de Spanjaarden weer verhardde. Het was wellicht gevaarlijker om politieke uitlatingen te doen. Mensen die in de pas bleven lopen werden gespaard. Alleen bij remonstrantse boekverkopers werden huiszoeken gedaan in opdracht van de Staten-Generaal.³⁸ Dat zal voor Broer Jansz een stimulans zijn geweest om zich ‘out Courantier’ van Maurits te blijven noemen.

COMMERCIEËLE DRUKKER Broer Jansz drukte vanaf 1619, mogelijk door de veranderende politiek, van alles, van *Een waerachtighe beschrijvinge vant schrickelijck onweder* (1621) tot *Friesche lust-hof, beplant met verscheyden stichtelycke minne-liedekens, gedichten, ende boertighe kluchten* (1634), geschreven door Jan Jansz Starter. Hij legde zich sinds die tijd vaker toe op fictie en schreef en drukte niet meer uitsluitend voor de stadhouder. Hoe hij aan contacten onder fictieschrijvers kwam, is verklaarbaar: Broer Jansz had zelf ook artistieke aspiraties. Hij wordt in 1625 in een notariële akte genoemd door de organist Willem Jansz, die zegt hem al jaren te kennen. Van jongs af aan zou Broer Jansz muziek beoefend hebben en orgels en ‘klokkespelen’ bespeeld hebben. Hij volgde lessen bij de beroemde organist Jan Pietersz Sweelinck (afb. 6).³⁹ Broer Jansz begaf zich dus zelf ook in kunstenaarskringen en had daar wellicht een deel van zijn netwerk aan te danken.

De inhoud van Broer Jansz’ politieke werken veranderde echter ook na 1619. Hij publiceerde vanaf dat moment veel minder over de Republiek alleen. Hij drukte bijvoorbeeld een *Placcaet des Conings van Groot-Britagnien* (1626), een vertaling van een Engels origineel, waarin wordt beschreven dat de Engelse koning, Karel I (1600-1649), de handel op Spaans grondgebied vanaf december 1625 verbood. Het was onderdeel van de Engels-Spaanse Oorlog (1625-1630), waarin Engeland besloot de Republiek te helpen in de strijd tegen de Spanjaarden.⁴⁰ Broer Jansz gaf zijn krant vanaf 1621 ook in Engeland uit en publiceerde deze daar onder de naam Broyer Johnson, ‘corontere [courantier] to his Excellency’. Dit was vermoedelijk een vertaling van de Nederlandse editie.⁴¹

Broer Jansz herdrukte en vertaalde niet alleen pamfletten uit Engeland, maar ook teksten uit andere delen van de wereld: in *Historie van den Oorsprongh, geslacht, geboorte, opvoedinge, en leere des grooten valschen propheetes Mahomets* (1640) komt de uitbreiding van het Ottomaanse rijk naar voren. Andere uitgaven, zoals *Copie translaet uyt den Turcxschen ghesonden van Argiers* [Algiers] *ende Tunis aende Staten Generael ende den Doorluchtighen Prince van Oragnien, &c* (1623) behandelen eigentijdse politieke zaken tussen de Republiek en de Turken. Het laatstgenoemde werk is geschreven vanuit het perspectief van de Turken, niet uit dat van Maurits.⁴²

Broer Jansz lijkt een commerciële drukker te zijn geworden, met een mengelmoes aan publicaties over uiteenlopende onderwerpen. Op deze wijze verdiende hij tot zijn dood zijn geld. Toch zijn er ook

38 Weekhout, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden*.

39 SAA NA, inv.nr. 719, Minuutakten Pieter Carelsz, 18 september 1625, aktenr. 398. Zie ook: M. Dozy, ‘Jan Pietersz Sweelinck en andere organisten der 16e eeuw’, *Oud Holland* 3 (1885), p. 277-302: 287. Dozy noemt Broer Jansz, maar slaagt er niet in om uit te vinden wie hij is.

40 B. Jansz, *Placcaet des Conings van Groot-Britagnien daer by d’Ondersaeten verboden wert, eenighen Handel oft Negotie te doen inde Domeynen vanden Coninck van Spagnien ofte d’Eerts-Hertoginne*, Amsterdam 1626, p. 3.

41 P. Mijksenaar, ‘Amsterdam en de oudste Engelse kranten’, *Maandblad Amstelodamum* 40 (1953), p. 95.

42 B. Jansz, *Copie translaet uyt den Turcxschen ghesonden van Argiers ende Tunis aende Staten Generael ende den Doorluchtighen Prince van Oragnien, &c*, Amsterdam 1623, p. 2. Het pamflet is ook verschenen bij de Amsterdamse drukker Pieter Walschaert. In dit werk staat niet Argiers, maar Algiers. Vermoedelijk is het bij Broer Jansz een zetfout.

aanwijzingen dat het niet altijd een vetpot was. Volgens het gilde-archief van boekverkopers kreeg Broer Jansz op 17 mei 1629 toestemming om vanuit zijn eigen huis een verkoping te doen van zijn eigen boeken, om zijn schulden te kunnen afbetalen. Hij moest hierbij beloven dat het de laatste keer was. Hieruit blijkt dat het vaker was voorgekomen.⁴³ Desondanks heeft hij het drukken tot zijn dood in 1652 volgehouden, dus wellicht waren de financiële problemen steeds van tijdelijke aard.

JAN JANSZ STARTER Behalve met componist Sweelinck kwam Broer Jansz vanaf 1619 in contact met meer artistieke personen, zoals de al genoemde dichter Jan Jansz Starter (1593-1626) (afb. 7). Starter, geboren in Amsterdam als zoon van Engelse ouders, was een multitalent, die ‘dichter van de collectiviteit’ wordt genoemd, omdat hij een groot publiek wist te bereiken met zijn poëzie en toneel in renaissancestijl. Ook was hij uitgever in Leeuwarden. Hij vestigde zich daar vermoedelijk omdat hij in Amsterdam het hoofd niet boven water kon houden.⁴⁴ De zaken gingen in Leeuwarden echter ook niet voorspoedig, omdat hij bij aankomst al met schulden zat. Hij drukte wat pamfletten en gravures, zoals bruiloftsgedichten. Ook schreef hij in veel van zijn werken uitgebreide lofbetuigingen op stadhouder Willem Lodewijk (1560-1620).⁴⁵

Starters bundel de *Friesche Lust-Hof* (1621) stond vol met dergelijke huwelijksgedichten en is vaak herdrukt. Zoals aangegeven herdrukte Broer Jansz het ook in 1634. Starter probeerde, na terugkomst in Amsterdam, vanaf 1625 zijn brood te verdienen als ‘historieschrijver’ (beschrijver van de actualiteiten) in het leger van de Duitse graaf Peter Ernst II van Mansfeld. Hij sloot in 1625 een contract met Broer Jansz over de levering van oorlogsnieuws dat in *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren* gedrukt kon worden.⁴⁶

Het lijkt alsof Broer Jansz en Starter meer dergelijke contracten hebben gesloten, omdat Broer Jansz ook zijn boeken opnieuw mocht uitgeven. Bovendien lijkt er sprake te zijn van een vriendschappelijke omgang, of in ieder geval wederzijdse waardering. In een notariële akte van 25 april 1625 liet Starter vastleggen dat zijn broer Frans Starter alle werken kreeg die Broer Jansz hem de komende twee jaar deed toekomen.⁴⁷ Broer Jansz stuurde hem dus publicaties toe, wellicht in ruil voor nieuws van het front.

Starter was voor Broer Jansz vermoedelijk een interessante partij, omdat hij in zijn publicaties fictie combineerde met werkelijkheid en bovendien populair was: hij bezat dus alles om een commerciële drukkerij draaiende te kunnen houden. Bovendien stonden in de *Friesche Lust-Hof* ook lofdichten op de Oranjes en dat paste helemaal in het straatje van Broer Jansz.⁴⁸ Hun samenwerking was echter van korte duur: toen Broer Jansz in 1634 de *Friesche Lust-Hof* opnieuw uitgaf, was Starter reeds acht jaar overleden. In 1626 kwam hij om tijdens een veldtocht in het tegenwoordige Hongarije.⁴⁹

In *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren* van 20 september 1620 wordt duidelijk dat Broer Jansz zijn contact met Jan Jansz Starter vermoedelijk inderdaad inzette voor het nieuws in zijn krant. In deze editie

43 I.H. van Eeghen, ‘Het Amsterdamse Sint Lucasgilde in de 17de eeuw’, *Jaarboek Amstelodamum* 60 (1969), p. 65-102: 91.

44 P. Breuker, ‘Virtuoos Starter in het internationale Leeuwarden (1614-1620)’, in: H. Oly en G. de Vries (red.), *Leeuwarden in de Gouden Eeuw*, Hilversum 2016, p. 83-110: 89-92.

45 Breuker, ‘Virtuoos Starter’, p. 92-93. Zie voor meer informatie over Starter in relatie tot stadhouder Willem Lodewijk onder meer: H. Brand, ‘Met Willem Lodewijk in de krant. Beeldvorming en herinneringscultuur rond een Friese stadhouder (ca. 1843-1913)’, in: H. Brand en J.W. Koopmans (red.), *Willem Lodewijk: stadhouder en strateeg (1560-1620-2020)*, Hilversum 2020, p. 167-186: 179.

46 Breuker, ‘Virtuoos Starter’, p. 109. Breuker baseert zich voor een groot deel op de biografie van Starter: J.H. Brouwer, *Jan Jansz. Starter*, Assen 1940, p. 44.

47 Ibidem; SAA NA, inv.nr. 369A, Minuutakten Willem Cluijt, 25 april 1625, aktenr. 149.

48 Breuker, ‘Virtuoos Starter’, p. 103.

49 Idem, p. 83.

wordt nieuws over ‘Den Heer Grave van Mansvelt’ gemeld, bij wie Jan Jansz Starter vanaf 1625 officieel als correspondent in dienst stond.⁵⁰ De vermelding van nieuws uit Van Mansfelds leger is echter van vijf jaar eerder. Volgens Brouwer reisde Starter wellicht al vóór 1625 vaker mee met het leger van Van Mansfeld.⁵¹

Het is wel duidelijk dat het nieuwscontract tussen Broer Jansz en Jan Jansz Starter nooit exclusief werd. Tussen 1618 en augustus 1625 verschenen ook in de krant van concurrenten Caspar en Jan van Hiltten, *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.*, onophoudelijk berichten over de graaf Van Mansfeld. Wellicht kwam dit als eerste bij Broer Jansz aan, maar hij hield het in ieder geval niet alleen voor zichzelf of was daartoe niet in staat. Ontvangst van het nieuws wordt in de krant van Broer Jansz dikwijls een dag eerder gedateerd dan in die van de Van Hiltens, dus kregen redacteurs van *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.* er later lucht van en namen ze het mogelijk ongevraagd over.⁵² Na augustus 1625 houden de vermeldingen in beide kranten abrupt op, en in september 1626 overleed Starter.⁵³

EEN CONFLICT OVER DE STATENBIJBEL Broer Jansz drukte na 1619 niet alleen maar nieuws en vermaak. Ook de Bijbel bleef goed verkopen, al verliep de uitgave daarvan niet zonder hindernissen. In 1639 kwam Broer Jansz, samen met een twintigtal andere boekdrukkers- en verkopers, in vertrouwensconflict met Machtelt Alberts van Leuninghen, de weduwe van landsdrukker (iemand die drukt in opdracht van het bestuur van de Republiek) Hillebrant Jacobsz van Wouw, die zijn werk na zijn dood voortzette. Het conflict met Van Leuninghen ging over het drukken van een nieuwe Bijbelvertaling.⁵⁴ Naar haar luisterden de boekdrukkers en -verkopers echter niet graag, want ze vonden dat zij werd bevoordeeld. Wat was er aan de hand? De Staten-Generaal hadden na de Synode van Dordrecht besloten dat er een nieuwe Statenbijbel moest komen, gebaseerd op oude Hebreeuwse en Griekse teksten. Na veel gesteggel gingen twee teams van geleerden aan de slag met vertalen, maar de staat en kerk wilden niets uitgeven, uit angst voor moeilijkheden. Ze lieten dit over aan de vertalers en gaven genoemde Machtelt Alberts van Leuninghen het alleenrecht om de Statenbijbel uit te geven (afb. 8). Dat zorgde voor ontzetting bij andere uitgevers en drukkers.

Van Leuninghen gaf Paulus Aertsz van Ravesteijn, die onder meer pamfletten voor de Staten-Generaal produceerde, opdracht om te drukken. Hij maakte zich hiermee tot paria en papierverkopers voorzagen hem niet meer van papier. Amsterdamse uitgevers negeerden het alleenrecht bovendien en gaven eigen versies van de nieuwe Bijbel uit, met annotaties. Van Leuninghen, die zag dat ze het van de gezamenlijke boekdrukkers niet zou winnen, was bereid tot een compromis: ze mochten hun gang gaan, als alleen zij de enorme folio-editie maar mocht blijven drukken.⁵⁵ Daarmee gingen de Amsterdamse uitgevers niet akkoord, maar in de notariële akte beloven ze wel plechtig, in aanwezigheid van ‘overluyden’ (bestuurders) van het boekverkopersgilde, dat ze de Bijbel nauwgezet zouden drukken en de voorgeschreven wetten zouden naleven.

50 *Tijdinghe uyt verscheide quartieren*, 20 september 1620; Breuker, ‘Vir-tuoos Starter’, p. 109; Brouwer, *Jan Jansz. Starter*, p. 44.

51 Brouwer, *Jan Jansz. Starter*, p. 42-43. In de bestaande informatie over Starter zitten hiaten, dus het is niet met zekerheid te zeggen of dit inderdaad het geval was.

52 Meerdere edities van *Tijdinghe uyt verscheide quartieren* en *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.* tussen 1619 en 1625.

53 Brouwer, *Jan Jansz. Starter*, p. 45.

54 SAA NA, inv.nr. 681, Minuutakten Jan Warnartz, 23 maart-2 april 1639, blad 197; Kleerkooper en Van Stokkum, *De boekhandel te Amsterdam*, p. 1040.

55 Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*, p. 156-161.

6 Gerrit Pietersz., *Jan Pietersz Sweelinck*, 1606. Olieverf op paneel, 67,7 x 51,6 cm. Gemeentemuseum, Den Haag, in bruikleen bij het Amsterdam Museum (s B 6391).

7 Arnoud van Halen, *Jan Jansz Starter, dichter in Leeuwarden en Amsterdam*, 1700-1732. Olieverf op blik, 11 x 9,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (s K-A-4567).

Broer Jansz lijkt de aanjager van het conflict te zijn geweest: in een eerdere akte uit december 1638 laat hij weten dat hij zich gepasseerd voelde. Hij was in 1634 een getuige voor Van Leuninghen bij een kwestie en was 'daerinne seer verwondert (...) geweest' dat zij nu alleenrecht van de Staten-Generaal kreeg.⁵⁶ De paniek bleek onnodig: de Statenbijbel was een groot succes en zowel de Amsterdamse als de Leidse editie van Van Leuninghen werd heel goed verkocht. Zij stierf schatrijk, met een vermogen van ongeveer 225.000 gulden.⁵⁷

Volgens Pettegree en Der Weduwen was bovenstaand conflict inhoudelijk erg hevig. Uit genoemde akte blijkt echter dat de gezamenlijke boekdrukkers en -verkopers wel degelijk bereid waren om zich te houden aan de inhoud van de nieuwe vertaling. Iedereen had behoefte aan een deugdelijke Bijbelvertaling. De Amsterdamse boekerij stond bovendien samen sterk, zo blijkt uit deze akte. Ze maakte reclame voor de Bijbel in de kranten, onder meer in *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*.⁵⁸

Het netwerk lijkt voor Broer Jansz erg belangrijk, zeker na 1619, toen hij een commerciële drukker werd. Hierop dreef zijn zaak. Amsterdamse boekdrukkers- en verkopers waren zeer nauw met elkaar verbonden. In de bestaande literatuur wordt gesuggereerd dat er veel concurrentie was, zeker tussen krantenmakers.⁵⁹ Uit bovenstaand voorbeeld blijkt dat dit nog maar de vraag is. In ieder geval in de boekerij was er ook sprake van samenwerking.

⁵⁶ SAA NA, inv.nr. 599, Minuutakten Laurens Lamberti, 19 december 1638, blad 438.

⁵⁷ Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*, p. 156-161.

⁵⁸ *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*, 10 november 1640; *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.*, 18 oktober 1642.

⁵⁹ Der Weduwen, *Dutch and Flemish newspapers*, p. 331.

OBJECTIVITEIT Eerder bleek dat Pieter Cornelisz Hooft ernstige twijfels had over de objectiviteit van Broer Jansz in zijn krant, zeker ten opzichte van de Van Hiltens, aan wie Hooft de voorkeur gaf. Abraham Verhoeven, de eerste krantenuitgever in de Zuidelijke Nederlanden, deelde dit wantrouwen. Een voorbeeld maakt echter duidelijk dat Broer Jansz en Caspar van Hilten grotendeels hetzelfde nieuws brachten. De edities van *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren* en *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c* van 21 april 1621 zijn allebei bewaard gebleven en kunnen dus op inhoud worden vergeleken. In een nieuwsbericht dat in beide kranten verscheen en afkomstig was uit Frankfurt wordt geschreven over een gesloten vrede tussen Ambrogio Spinola en de ‘Vnieerde Standen’ (de Staten-Generaal van de Republiek).⁶⁰ Het gaat hier om het sluitstuk van een reeks veroveringen van Spinola in de Paltsgebieden van het Heilige Roomse Rijk. Ook nu stond de Republiek lijnrecht tegenover de Spanjaard Spinola, maar ze was niet bij machte om snel in te grijpen.⁶¹

Broer Jansz en Van Hilten melden beiden ongeveer hetzelfde. Ze schrijven onder meer dat er is afgesproken dat Spinola de inwoners en de Paltsgraaf Frederik V ‘in geenderley manieren voortaan [zal] (...) molesteren’. Hij mag zich ook op geen enkele wijze vijandelijk gedragen tegen de ‘Gheunieerde’.⁶² Wat opvalt is dat beide kranten vooral het perspectief van de aangevallen bondgenoot van de Republiek gebruiken. Er wordt niet vermeld wat de prestaties van de tegenpartij zijn. Die waren dramatisch: even daarvoor werd het Paltsgrondgebied aan Maximiliaan van Oostenrijk overgedragen en Frederik v moest vluchten naar Nederland.⁶³ Zoveel concessies deed Spinola dus niet.

Het vermelden waard is bovendien dat de krant van Broer Jansz actuelere informatie bevat dan die van zijn concurrent. Van Hilten schrijft dat het akkoord naar verluidt op 12 april 1621 is gesloten en Broer Jansz weet dit zeker. De bron van Broer Jansz is ook actueler: hij kreeg zijn informatie zoals vermeld op 16 april en Van Hilten op 14 april. Het lijkt in dit voorbeeld dus zo te zijn dat Broer Jansz zich kon beroepen op actuelere bronnen.

Hieruit blijkt dat de contacten van Broer Jansz niet alleen van belang waren voor zijn werk als commerciële drukker, maar ook om zijn krant te vullen. Hij had er echter geen alleenrecht op: de informatie die Starter aan Broer Jansz verstrekke, verscheen ook in de krant van Van Hilten en over politieke zaken berichtten ze in precies dezelfde bewoordingen. Starter zal vanwege het eerdergenoemde exclusieve contract, dat niet werd nageleefd zoals hierboven bleek, Van Hilten niet zelf op de hoogte hebben gebracht. Net als de Amsterdamse boekenwereld zullen de internationale nieuwscontacten toch met elkaar verweven zijn geweest, al dan niet indirect.

AFSLUITING Door notariële akten uit te pluizen en deze te combineren met biografische gegevens en andere reeds bekende snippers informatie, is er in dit artikel een duidelijker beeld gecreëerd van het leven van boekdrukker en krantenpionier Broer Jansz dan

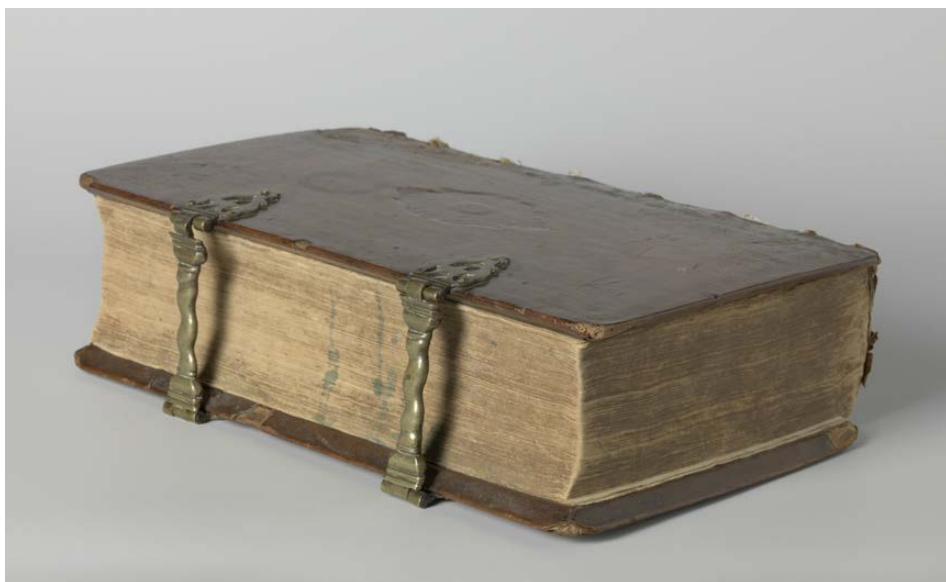
60 *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*, 21 april 1621; *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.*, 21 april 1621.

61 J. Pike, *The Thirty Years War, 1618-1648. The first global war and the end of Habsburg supremacy*, Barnsley 2022, p. 66.

62 *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*, 21 april 1621; *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.*, 21 april 1621.

63 Pike, *The Thirty Years War*, p. 67.

8 Paulus Aerts van Ravesteijn, *Statenbijbel*, 1637. Papier, leer, hout, koper, touw, 39,5 x 27 x 12 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (NG-536). Dit specifieke exemplaar is eigendom geweest van de zeeheld Maarten Harpertsz Tromp (1598-1653), die hem gebruikte als scheepsbijbel.

tot nog toe in de historiografie te vinden was. Wat levert dit onderzoek op?

Op zich was al bekend dat Broer Jansz veel nazaten had die ook boekdrukker, krantenmaker of beide zijn geworden. Echter is deze informatie nog niet eerder in een overkoepelend artikel vermeld. Broer Jansz heeft dus zijn boekbedrijf kunnen veiligstellen voor de toekomst.

Bovendien is het duidelijk geworden dat het jaar 1619 een duidelijk kantelpunt in zijn leven was: hij ging sindsdien allerlei werken uitgeven en niet meer uitsluitend drukwerk voor Maurits. Dit had vermoedelijk meerdere oorzaken: Broer Jansz had zich al bewezen als aanhanger van Maurits, maar ook de toenemende polarisatie in het religieuze debat zal een rol gespeeld hebben. Bovendien was er vermoedelijk voldoende werk.

Ook is enige verwevenheid van de Amsterdamse boekdrukkers en -verkopers gebleken. Aan de hand van de notariële akten, waarin ze gezamenlijk optreden, kan een beeld worden gevormd van onderlinge betrokkenheid. De Amsterdamse boekerij kende een mate van afhankelijkheid en trad gezamenlijk op ze iets onrechtvaardig vond, zoals het alleenrecht op het drukken van de Statenbijbel in 1639. Broer Jansz speelde in elk geval in deze kwestie een hoofdrol als aanjager.

Broer Jansz was na 1619 onafhankelijker, maar ook speelbal van zijn tijd. Hij conformeerde zich aan de veranderende politieke situatie, maar bleef aan dezelfde kant opereren: die van prins Maurits. Daar was hij niet alleen in. Ook de familie Van Hilten en een groot deel van de Amsterdamse boekerij was op de hand van de prins. Broer Jansz bleef zijn leven lang 'out Courantier int Leger van syn Pr. Excell.'

RECTIFICATIE

Nadat dit artikel ter perse ging, bleek dat er nog een derde Broer Jansz in de Amsterdamse culturele wereld leefde: deze kruidenier was ook organist en hij was vermoedelijk de leerling van Sweelinck.¹ Helaas kon dit niet meer in het artikel worden opgenomen en dus wordt foutief vermeld dat de boekdrukker Broer Jansz een Sweelinck-leerling is geweest.

Bas van der Heide

oktober 2025

⁶⁴ Deze Broer Jansz wordt onder meer genoemd met zijn echtgenote Annetgen Pieters in SAA NA, inv.nr. 287, Minuutakten Fred van Banchem, 20 juli 1621, fol. 48v. In deze akte maken ze hun testament. In SAA, toeg.nr. 5001, inv.nr. 422, Doop-, trouw en begraafboeken, ondertrouwregister, 18 november 1617, pag. 70, trouwen ze. In deze akte wordt Broer Jansz als 'cruijdenier' aangeduid. De Broer Jansz die als leerling van Sweelinck te boek staat in SAA NA, inv.nr. 719, aktenr. 398, genoemd in dit artikel, moet deze kruidenier annex organist zijn.